

Loboczky János

---

## Az egyetem eszméje és a Bildung – Jaspers és Gadamer az egyetemről

Bevezetéként a címben jelzett filozófusoktól egy-egy fontos gondolatot idéznék fel. Jaspers *Az egyetem eszméje* (*Die Idee der Universität* – 1961) című hosszabb tanulmányában írja: „Igazság nélkül nem létezik szabadság, szabadság nélkül pedig béke. Korunk szituációjának fenyegető árnyai közepette ez a belátás a legnagyobb mértékben megnövelheti az egyetem jelentőségét. Minden fakultáson, mindegyiken a maga sajátosan különböző módján, és az egyetem eszméjével való teljes közösségben kell az igazság fényének kigyúlnia.”<sup>1</sup> A másik idézet Gadamernek szintén az egyetemmel foglalkozó írásából való (*Die Idee der Universität – gestern, heute und morgen* – 1985): „Elsőként azt kell megtanulnunk, hogy a szabadságot, amely felé mi az elméleti életben odafordulunk, mindnyájunknak feladatnak kell tekintenünk, nem csupán egy előre megtalált ajándéknak.”<sup>2</sup>

Jaspers és Gadamer jól érzékelhetően hangsúlyozza a szabadság szerepét az igazsággal kapcsolatban. Ez az összefüggés náluk valóban nagy jelentőséggel bír. Amikor az egyetem eszméjéről, feladatáról és lehetőségeiről írnak, a szabadságot (mint a kutatás, tanulás és oktatás szabadságát) mindig fejtegetéseik középpontjába állítják, amivel a humboldti egyetemkoncepció nemes tradícióját folytatják.

Tanulmányomban három kérdéssel foglalkozom:

1. A Bildung fogalmának értelmezései Jaspersnél és Gadamernél.
2. A tudomány, a filozófia és az egyetem eszméjének összefüggései.
3. Az egyetem szerepe és helyzete a jelenkor kihívásainak tükrében Jaspersnél és Gadamernél.

---

<sup>1</sup>JASPERS, Karl, *Az egyetem eszméje*, ford. Gáspár Csaba László, in: *Ész, élet, egzisztencia I. Egyetem, nevelés, értelmiségi lét*, szerk. Csejtei Dezső, Dékány András, Simon Ferenc, Társadalomtudományi Kör, Szeged, 1990, 185. (*Die Idee der Universität. Für die gegenwärtige Situation entworfen – 1961*. In: JASPERS, Karl, *Schriften zur Universitätsidee*, Hrsg. Oliver Immel, Schwabe Verlag, Basel, 2016, 255–444.)

<sup>2</sup>GADAMER, Hans-Georg: *Die Idee der Universität – gestern, heute, morgen*, in: *Idee der Universität: Versuch einer Standortbesinnung*. Hrsg. Manfred Eigen, Hans-Georg Gadamer, Jürgen Habermas. Springer Verlag, Berlin, 1988, 12.

Interpretációim, illetve reflexióim elsősorban Jaspers *Az egyetem eszméje* (1961) című hosszabb és Gadamer néhány rövidebb tanulmányaira támaszkodnak.

Előjáróban érdemes azt is megemlíteni, hogy Gadamer a *Philosophische Begegnungen*<sup>3</sup> írt Jaspersről egy rövid tanulmányt. Ebben többek között azt emeli ki, hogy Jaspers rendkívül sokoldalú ember volt, „akinek minden dogmatikus egyoldalúság kétes és gyűlöletes volt”.<sup>4</sup> Jellemző volt rá a tények józan számbavétele, és a tárgyra irányuló figyelme mindig kritikus volt. Gadamer véleménye szerint Jaspers egy megfontolt filozófiatanár és moralista volt. Úgy vélem, alapvetően ezek a tulajdonságai magyarázzák, hogy miért fogalmazott meg Jaspers az egyetemmel kapcsolatosan olyan tervezeteket, amelyek majdnem minden részletkérdést átfogtak. Ezzel szemben Gadamer nem dolgozott ki átfogó koncepciót az egyetemről. Inkább azt mondhatnánk, hogy Gadamer az egyetemet a tudományok és a különböző gondolkodásmódok magától értetődő színtereként fogta fel. Nem véletlen, hogy számos cikke eredetileg egyetemeken tartott előadás, illetve ünnepi beszéd volt.

## 1. A Bildung fogalmának értelmezései Jaspersnél és Gadamernél

A Bildung (képzés, művelődés, műveltség) igen fontos téma mind Jaspersnél, mind pedig Gadamernél. Mindketten hangsúlyozzák, hogy a Bildung fogalmának tartalma átfogó jellegű, amit pusztán az egyedileg meghatározott képességekből nem lehet létrehozni. Jaspers egy rövid történelmi visszatekintésében így foglalja ezt össze: „Műveltnek az az ember számít, aki megfelel valamely történelmi ideálnak, vagyis akinek második természetévé vált valamely gondolkodás- és beszédmód, mozdulatokból, értékelésekből és képességekből álló egész.”<sup>5</sup> Jaspers itt nemcsak a különböző műveltségesszéményeket emeli ki, hanem az ember személyes erőfeszítéseit is, hogy művelt legyen. A második természet azt jelenti, „hogy gyakorlás révén a műveltségnek második természetévé kell válnia úgy, mintha az embernek nem megszerzett java, hanem veleszületett adottsága lenne”.<sup>6</sup>

Az egyetemmel kapcsolatban Jaspers a képzés, műveltség tudományosságát is hangsúlyozza. Ebben a tekintetben a kutatásnak és a szakképzésnek egyaránt megvan a maga hatása a műveltségre, „mert nem csak ismereteket közvetít és képességeket bontakoztat ki, hanem a tudományosság alapállását is kifejleszti. [...] A tudományos alapállás több, mint a véges megismerés tevékenységének előmozdítása – a tudományosság:

<sup>3</sup> GADAMER, Hans-Georg: *Philosophische Begegnungen – Karl Jaspers*, in: *Hermeneutik im Rückblick. Gesammelte Werke*, Bd. 10, Mohr-Siebeck, Tübingen, 1995, 392–400.

<sup>4</sup> *Uo.*, 393.

<sup>5</sup> JASPERS, *Az egyetem eszméje*, 224.

<sup>6</sup> *Uo.*

»észre-tértítés« (Bildung zur Vernunft)”.<sup>7</sup> Jaspers itt két aspektust hangsúlyoz: mindekelőtt a kutatás természetére utal, hogy ez tudniillik csak önálló kezdeményezésre lehetséges. Ebből következően alapvetően fontos a hallgatók önállóságának fejlesztése. Másfelől arra is rámutat – a görög filozófusokhoz hasonlóan –, hogy a megismerés öncélú tevékenység. Az egyetem eszméje és a műveltség (Bildung) eszméje tehát szoros kapcsolatban állnak egymással: „A diák – pályája kezdetén álló tudós és kutató, aki egész élete folyamán filozófiailag tudományos ember marad, ha egyszer belépett az eszme folytonos növekedésének ama bizonyos áramába, s az marad akkor is, ha a valóság alakításának gyakorlati területén fejt ki tevékenységét.”<sup>8</sup>

Jaspers a tudományok tartalmával összefüggésben is foglalkozik a műveltséggel, megkülönböztetve a szellemtudományokat a természettudományoktól: „A szellemtudomány műveltségbeli értéke az ember múltjából való részesedés, az emberi lehetőségek tágasságában mozgó tudás.”<sup>9</sup> A természettudományok értékét viszont az „egzakt-realista” felfogóképesség gyakorlása jelenti, mivel „ezek teljesítik a legtöbbet a tudományos precizitás és tisztaság ügyéért, s tesznek szert a legnagyobb világosságra saját ismeretszerző tevékenységük előfeltételeiről”.<sup>10</sup> Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a természettudományok értéke a műveltség szempontjából attól függ, hogy pusztán matematizálható eredményekre törekszik-e, vagy képes a körülöttünk lévő világ eleven, élő megfigyelésévé és elsajátításává átalakulni.

Gadamer a Bildung fogalmát, értelmezéseit a bölcseleti hagyományban az *Igazság és módszer* külön alfejezetében járja körbe, az ún. „humanista vezérfogalmak” centrális elemeként tárgyalja.<sup>11</sup>

Gadamer nyomán először arra utalnék, hogy a szó többféle magyar fordítást is lehetővé tesz. Jelenthet *képzést*, *kiképzést*, ugyanakkor *művelődést*, illetve műveltséget is. Az *Igazság és módszer* magyar fordítója, Bonyhai Gábor a képzést használja, amellyel elsősorban a német szó etimológiájához kapcsolódik. Eredetileg ugyanis a „természeti képződmény” fogalmával volt szoros összefüggésben. De jelentette a testrészek kiképzését, jól megformáltságát is. Egyébként ebben a jelentésében a képzés szó latin megfelelője a formatio. A képzés szóhasználat emellett azt a folyamatot is érzékelteti, amelynek során műveltté válik az ember. Gadamer nem valamiféle szakképzésre gondol a Bildung kapcsán. A magyar nyelvhasználatban viszont óhatatlanul van ilyen mellékíze a szónak, gondoljunk csak a didaktikában gyakran használt képzés és nevelés fogalompárra.

<sup>7</sup> Uo., 225.

<sup>8</sup> Uo.

<sup>9</sup> Uo., 226.

<sup>10</sup> Uo.

<sup>11</sup> GADAMER, Hans-Georg, *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor, Gondolat, Budapest, 1984, 31–37.

Gadamer a felvilágosodás korából *Herder* meghatározását tekinti kiindulópontnak, amelynek lényege, hogy az ember a képzés révén felemelkedhet a humanitásig, amely egyszerre jelent széles körű ismeretekkel való rendelkezést, valamint erkölcsiséget is. Érezhetően a kultúra fogalmával kerül szoros kapcsolatba a szó. *Kant* a cselekvő szubjektum szabadságának aktusaként beszél a képesség „kultúrájáról”, ezenkívül arról is szól, hogy önmagunk iránti kötelességünk a tehetségünk kiművelése. *Humboldt* meghatározását azután azért idézi, mert pontosan megfogalmazza a *Bildung* tágasabb jelentéskörét: „de amikor mi a mi nyelvünkön képzést mondunk, akkor valami magasabbra és ugyanakkor belsőre gondolunk, tudniillik arra az érzékre, mely a teljes szellemi és erkölcsi törekvés ismeretéből és érzéséből árad ki harmonikusan az érzésmódra és a jellemre.”<sup>12</sup>

Gadamer arra is utal, hogy a képzés szóban a kép is benne rejlik, a kép pedig „titokzatos kétoldalúsággal” egyszerre jelent képmást és mintaképet (*Nachbild*, *Vorbild*). A képzés ugyanakkor nem egy előre pontosan megformázott minta követését jelenti, hanem egy állandó folyamatról van szó: „a képzés eredményét nem a technikai célkitűzés módjára állítjuk elő, hanem a formálás és a képzés belső folyamatából ered, s ezért állandó továbbképzés marad.”<sup>13</sup> A görög *phüszisz*, természet szóhoz is azért hasonlítja a képzést, mert egyik sem ismer önmagán kívüli célokat. Gadamer meglehetősen ironiával utal a folyton „képzési célokat” kitűző, egyoldalúan prakticista oktatási gyakorlatra: „A képzés voltaképpen nem lehet cél, mint olyat nem lehet akarni, legfeljebb a nevelő reflektált tematikájában.”<sup>14</sup> A képzés végső soron olyan folyamat, amelynek során a megszerzett műveltségben „semmi sem tűnik el, hanem minden megőrződik”.

Gadamer kiemelten fontosnak tartja *Hegel* *Bildung*-felfogásának az értelmezését. Hegelnél a képzés lényege az általánossághoz való felemelkedés, ami elméleti és gyakorlati képzést egyaránt jelent, a partikularitás háttérbe szorítását: „Aki átengedi magát a partikularitásnak, például: aki mértéket és arányt nem ismerve enged vak dühének, az képzetlen. Hegel kimutatja, hogy az ilyen embernek alapjában véve az absztrakciós ereje fogyatékos: nem tud eltekinteni önmagától, s egy általánosra tekinteni, mely az ő különösségének mértéket és arányt kölcsönözne.”<sup>15</sup> A képzetlenség tehát nem csupán elméleti fogyatékoság ebben az értelmezésben, hanem egyúttal a hübrisz, a mértéktelenség vétkét idézi elő. Hegel a képzést tehát általános emberi feladatnak tekinti, s ezzel összefüggésben beszél a munkáról, valamint a munkavégző tudatról. Ez utóbbi „a dolgot képezve önmagát képi”. A munkálkodó tudat saját önérzetre tesz szert azáltal, hogy elsajátít egy jártasságot. Ebben az önérzetben olyan mozzanatokat vehetünk észre, mint a személyes vágyainknak a korlátozása, azonkívül valami általánosnak az elismerése.

---

<sup>12</sup> *Uo.*, 31.

<sup>13</sup> *Uo.*, 32.

<sup>14</sup> *Uo.*

<sup>15</sup> *Uo.*, 33.

Mai szemmel „korszerűtlennek” tűnik az, ami a *pályaválasztással* kapcsolatban itt felvetődik. Napjainkban többnyire az önmegvalósítás privát céljait, valamint a praktikus, hasznossági szempontokat szokás ezzel kapcsolatban emlegetni. Ezzel szemben Hegel a hivatás betöltését hangsúlyozza, illetve azt, hogy minden hivatásban van valami „sorsszerű”, „külső szükségyszerűség”, és így olyan feladatokat követel tőlünk, melyeket privát célként nem tűznénk ki. A hivatás betöltése egyfelől önmagunk korlátozását jelenti, de egyúttal azt, hogy a hivatásunkat a magunk ügyévé tesszük, s így végső soron mégsem jelent korlátot. Úgy vélem, Gadamer jogosan tapint rá ennek a felfogásnak az aktualitására. A pályaválasztás bármennyire is mindenkinek személyes ügye, az ebben való döntés olyan etikai kötelezettségeket is maga után von, amelyeknek csak valamely közösségre vonatkoztatva van értelme. Magunkat választva egyúttal a másikat is választjuk – fordíthatnánk át a személyiségetika nyelvére az előbbi gondolatot.

A Bildung értelmezésével kapcsolatban összegezve megállapíthatjuk, hogy Gadamer-nél és Jaspersnél is szembevetendő két hasonló mozzanat: mindketten a maga történetiségében értelmezik a fogalmat, valamint kitüntetett szerepet tulajdonítanak a képzésben/műveltségben a „megőrzésnek” (Aufbewahrung), amivel azt hangsúlyozzák, hogy a Bildung nem ismeretek gyakran rövid ideig tartó összegyűjtése, felhalmozása, hanem egy személy egész karakterét, a világhoz és a másik emberhez való viszonyát, közösségi létét tartósan meghatározó műveltség.

## 2. A tudomány, a filozófia és az egyetem eszméjének összefüggései

„Az egyetem az a hely, ahol kibontakozik az *eredendő tudásvágy*”<sup>16</sup> – fogalmaz Jaspers egyetem és tudományos megismerés alapvető egymásra utaltságáról. A tudomány alapvető vonásainak jaspersi analíziséből három jellemző tulajdonságot érdemes külön is kiemelni. Először is a tudomány olyan módszeres ismeret, amelynek megszerzése közben reflektálok arra az útra, amely ehhez az ismerethez elvezet. Másodszor a tudományos ismeretnek kényszerítő bizonyosságot kell tartalmaznia. Ez azt jelenti, hogy a tudományos ismeret mint olyan „kényszerítő bizonyosságú” (zwingend gewiß): „Amit ugyanis tudományosan megérttek, az már belátható a pusztá ész számára: helytálló, mint olyan valóság, mely a maga helyességéhez nem igényli saját lényem hozzájárulását.”<sup>17</sup> Jaspers ehhez a szituációhoz példaként Galileit idézi fel: „Ezért vonhatta vissza tételét Galilei értelmes módon az inkvizíció kényszere előtt (és a Föld mozgásával kapcsolatos tétel visszavonása után tett kijelentését: »és mégis mozog« – ha nem ő maga mondta volna ki – bárki értelemszerűen odagondolhatná: Galilei ugyanis tudta, hogy a visszavonás

<sup>16</sup> JASPERS, *Az egyetem eszméje*, 203.

<sup>17</sup> *Uo.*, 203.

mit sem változtat a szóban forgó tétel igazságán).<sup>18</sup> Jaspers lényegileg különbözteti meg a tudományos igazságot és a meggyőződést. Ez utóbbit csak egy élő személy hozzájárulásával lehet igaznak tekinteni, tehát önmagában nem állna meg. Giordano Bruno éppen ezért nem vonhatta vissza alapvető elvi-bölcséleti meggyőződését, mivel ez egyúttal ennek a meggyőződésnek a megszűnését jelentette volna. Harmadszor a tudományos tudás általános érvényességét hangsúlyozza Jaspers: aki megérti, az kényszerítő erejüket is megtapasztalja. Az általános érvényűség ugyanakkor nem abszolút tudás, hiszen akkor a tudományos kutatás egyáltalán nem fejlődhetne, ezért emeli ki a tudományos belátások relativitását is.

Másfelől Jaspers a tudományok üzemszerű működését igen kritikusan szemléli. Meglátása szerint ugyanis ez a tudomány értelmének a tagadásához vezet. Mivel fontosnak tartja a tudományok igazságát, rámutat az igazságfogalom paradoxonára: az igazság ma is valami Beteljesítő, „[...] – még ha nem is tudjuk végérvényesen, hogy a maga egészében mi voltaképpen az Igazság, s hová vezet –; hogy semmi olyan nincs, amit ne szeretnénk kifürkészni; továbbá, hogy életünk a gondolkodásban saját alapját keresi – mindez ma még élő és eleven”.<sup>19</sup> Ugyanakkor a tudomány helyeslését magát nem lehet tudományosan megalapozni, a tudásvágy önmagában alapozódik meg.

Még egy fontos mozzanatra hívnám fel a figyelmet: Jaspers számára a tudomány minden valóság feltétele. Ez azt jelenti, hogy a tudomány mint kritikus gondolkodás leleplezi azokat az öncsalásokat, amelyekkel könnyebb szeretném tenni az életemet. Ebből azonban az következik, hogy a tudomány igazi veszélyt jelent a tudattalan korábban naiv ereje és az élethazugság számára: „Bizony, bátorságra van szüksége annak, aki nem csak közömbösen biflá, hanem kérdezve megértésre tör”<sup>20</sup> – írja Jaspers, hangsúlyozva a tudományos munka egzisztenciális jelentőségét.

Gadamer szintén figyelemre méltó módon hangsúlyozza a természet- és szellem-tudományok különbségét egy ünnepi beszédben, amelyet a Heidelbergi Egyetem alapításának 600. évfordulójának tiszteletére (1986) rendezett ünnepi hét megnyitójaként tartott.<sup>21</sup> Itt Helmholtz – a 19. század második felének egyik híres heidelbergi természettudósának – felfogására emlékeztet, aki a tudományos kutatás kapcsán egyfajta „művészi indukcióról” beszél. Ez a „művészi indukció” – véli Helmholtz – nem alacsonyabb értékű, mint a logikai indukció, mivel a megsejtések, vélekedések, újra felismerések, melyek a kutató fantáziáját felébresztik, valóban minden tudományban szükségesek: „Éppen így: a fogalmak képzése nem egy tudatos vagy tudattalan

<sup>18</sup> *Uo.*

<sup>19</sup> *Uo.*, 207.

<sup>20</sup> *Uo.*, 212.

<sup>21</sup> GADAMER, Hans-Georg, *Die Universität und die Geburt der modernen Wissenschaft*, in: *Gesammelte Werke*, Bd. 10, 336–346.

következtetés teljesítménye. Ez nem sok esetből mindenre következtetés.”<sup>22</sup> Végső soron: „A fogalom képzésében sajátos racionalitás rejlik. Ez egy életfolyamat, amelyben kiválasztás, megkülönböztetés és azonosítás megy végbe”.<sup>23</sup>

Jaspers tudomány és filozófia viszonyával szintén foglalkozott. Heideggerhez hasonlóan úgy fogalmaz, hogy a filozófia lényege a tudományhoz képest egy másfajta gondolkodásmódban rejlik: „Létezik ugyanis az a fajta gondolkodás is, melynek nem konstitutív eleme a kényszerítő általános érvényűség, hanem olyan tartalmakat nyilvánít ki, melyek az életet hordozzák.”<sup>24</sup> Bizonyos értelemben így a filozófia teremtő, az embert átalakító gondolkodás. Ezzel együtt a tudomány és a filozófia viszonya kölcsönös. Egyfelől a tudomány szembefordul a spekulációval mint az üres foglalatosság nyomán keletkező zavarral. A filozófiának azonban szabad tere van a saját terepén. Azonkívül a filozófia elismeri a tudományos tevékenység értelmét, az ember számára nélkülözhetetlen mivoltát. Másfelől a filozófia a tudományosság garanciáját is jelenti a tudományellenességgel szemben: „Az emberi méltóság elengedhetetlen feltételét látja a tudományos gondolkodásmód megőrzésében.”<sup>25</sup> Egy 1933-ban született rövidebb írásában pedig meglepő módon így foglalja össze filozófia és a tudományok viszonyát: „Filozófiai stúdium mint fő szak tilos (másfelől egyetlen stúdium sem komoly tulajdonképpen filozófia nélkül)”.<sup>26</sup>

Az egyetem eszméje szoros kapcsolatban áll magával az egyetemmel és a filozófiával. Jaspers ezt a kapcsolatot tervezetének már az elején kiemeli: „Az egyetem főadata az igazság keresése kutatók és diákok alkotta közösségben. Az egyetem az a hely, ahol a kor legvilágosabb tudatának kell kibontakoznia. Tanárokként és diákokként olyan emberek jönnek ott össze, kiknek az a hivatása, hogy minden akadálytól mentesen magát az igazságot ragadják meg, és pedig önmagáért. Hogy létezzenek helyek, hol az igazság feltételektől mentes kutatása folyhat – ez az embernek mint embernek igénye.”<sup>27</sup> A kutatás, tanítás és oktatás egységéből kiindulva Jaspers a tudományok eredendő egységét hangsúlyozza, az egyetemnek olyan egyetemességet kell képviselnie, amely a tudományok kozmoszát jelenti: „Noha az eredendő tudásvágy csak a különös megragadásában és annak vezérfonalát követve valósulhat meg, mégis egy és

<sup>22</sup> *Uo.*, 343.: „Ebenso gilt: die Bildung von Begriffen ist nicht die Leistung eines bewußten oder unbewußten Schließens. Da ist kein Schluß von vielen Fällen auf alle. (Saját ford.)

<sup>23</sup> *Uo.*, 344: „In Begriffsbildung liegt eine eigene Rationalität. Sie ist ein Lebensvorgang, in dem Auswahl, Unterscheidung und Identifizierung vor sich gehen.” (Saját ford.)

<sup>24</sup> JASPERS: *Az egyetem eszméje*, 213.

<sup>25</sup> *Uo.*, 214.

<sup>26</sup> JASPERS, Karl, *Thesen zur Frage der Hochschulerneruerung*, in: Richard Wisser-Leonard H. Ehrlich (Hrsg.): *Philosopher among Philosophers/Philosoph unter Philosophen*. Königshausen&Neumann, Würzburg-Rodopi, Amsterdam, 1933, 309. „Philosophiestudium als Hauptfach ist verboten (andererseits ist kein Studium ohne Philosophie eigentlich ernst).” (Saját ford.)

<sup>27</sup> *Uo.*, 181.



oszthatatlan, s az egész felé halad. Látván látja a tudás és a kutatás minden szórványos kezdeményezését, mégpedig azért, hogy összetalálkoztassa azokat abban az összjátékban, mely a tudományok egyfajta kozmoszává válik, s az egyetem alakjában ölt testet.”<sup>28</sup> Az egyetem intézményi berendezkedésével kapcsolatban a tudományok egységét is mint egy egésznek az eszméjét képzei el.

Az egyetem eszméjéről szóló, már idézett tanulmányában Gadamer szintén a tudományok egységét emeli ki. Azt hangsúlyozza, hogy valójában nincs is másfajta kutatás, mint alapkutatás: „Ez azt jelenti, hogy nincs más kutatás, mint az, amelyik saját tevékenységében nem azokkal a praktikus és pragmatikus célokkal törődik, amelyek ezzel össze lehetnének kötve.”<sup>29</sup>

Az egyetemmel és a tudománnyal kapcsolatos kérdés gyakran visszatérő téma Gadamernél az elmélet és a gyakorlat (Praxis) viszonyával összefüggésben. A következőkben Gadamernek a gyakorlat néhány karakterisztikus jegyével kapcsolatos reflexióit járom körbe. Először is arra kell utalni, hogy Gadamer értelmezései itt is a görög, elsősorban az arisztotelészi alapokra épülnek. A *Nikomakhoszi etika* első könyvében Arisztotelész köztudomásúan azt hangsúlyozza, hogy a politika, az államtudomány foglalkozik az általában vett jóval. Erre utalva állapítja meg Gadamer, hogy az etika itt tulajdonképpen a politika része.<sup>30</sup> Sokatmondó jelzés Gadamer egy másik, a praxis mibenlétével foglalkozó tanulmányának a címe, pontosabban alcíme is: *Was ist Praxis? Die Bedingungen gesellschaftlicher Vernunft*.<sup>31</sup> (‘Mi a praxis? A társadalmi ész feltételei’)

Ebben az írásában a gyakorlat fogalmával kapcsolatban először is azt emeli ki, hogy napjainkban ezt egyszerűen az elmélet ellentétéként szokás meghatározni. Az igazi változást az antikvitáshoz képest nem is csak ebben, hanem az elmélet fogalmának átalakulásában látja, mivel ez mára az eredeti ‘theoria’ jelentéséhez képest technicizálódott, az igazság kutatásának instrumentális fogalmává vált. A praxis ebben a vonatkozásában az elméleti tudományos ismeretek alkalmazása. Ugyanakkor a modernítésben a tudomány konstrukciós ideálja válik meghatározóvá, amelynek lényege, hogy a tudományos-módszertani konstrukció alapvetően a technikai létrehozást szolgálja. A modern technika egyre szélesebb körű használata és ezzel együtt a fogyasztási igények határtalan felkeltése azzal a következménnyel is jár, hogy az individuum bizonyos fokig elveszíti a rugalmasságát a világgal való kapcsolatában, bizonyos értelemben „technikafüggővé” válik. A technika egyre újabb lehetőségei egyfelől ugyan tágitják az ember életlehetőségeit,

<sup>28</sup> *Uo.*, 233.

<sup>29</sup> GADAMER, *Die Idee der Universität – gestern, heute, morgen*, 5.: „Das heißt, es gibt keine andere Forschung, als diejenige Forschung, die sich nicht in eigenem Tun um die praktischen und pragmatischen Zwecke besorgt, die damit verbunden sein mögen.” (Saját ford.)

<sup>30</sup> Lásd GADAMER, *Über die Möglichkeit einer philosophischen Ethik*, in: *Gesammelte Werke*, Bd. 4, Mohr-Siebeck, Tübingen, 1987, 185.

<sup>31</sup> GADAMER, *Was ist praxis? Die Bedingungen gesellschaftlicher Vernunft*, in: *GW*, Bd. 4, 216–228.



másfelől a tevékenységlehetőségeink vonatkozásában bizonyos értelemben az emberi szabadságot, pontosabban a szabad kreativitást korlátozzák, még ha ez nem is szembeötlő. A technikai lehetőségek alkalmazása már nem annyira a természet feletti uralmat célozza meg, hanem a társadalmi élet uralását. Gadamer itt lényegében azt a felvilágosodásból eredeztethető, jól ismert elképzelést bírálja, mely szerint az ész univerzális uralomra jutása a társadalomban idővel társadalmilag föltétlen észszerűbb viszonyokat, egyfajta célszerű organizációt hoz létre. A régebbi korok kézművesét a szakértő váltja fel, aki még a társadalmi folyamatokat is modellezni és uralni képes, legalább is ezen eszménykép szerint. A mindenhatónak gondolt tervszerű racionalitás azonban – így Gadamer – a társadalmi és gyakorlati tapasztalatot nem képes pótolni. Gadamer 1974-ben megfogalmazott diagnóza szerint a modern kommunikációs formák a véleményformálás technicizálódásához, ez pedig a szellem manipulációjához vezet. Az információözön nem segíti a társadalmi ész fejlődését, inkább az egyén identitásának elvesztéséhez, a kreativitás lehetőségeinek beszűküléséhez vezet. Az pedig, hogy a társadalom különböző színterein, intézményeiben az alkotóképességek helyett inkább az alkalmazkodási képességet jutalmazták, végső soron éppen a gyakorlat hanyatlásához és a társadalmi észszerűtlenségekhez vezet. Gadamer mindezen jelenségek felvázolása nyomán gondolja át a praxis filozófiai jelentését. Először is azt kell kiemelni, hogy a gyakorlatot nem elszigetelt egyéni tevékenységeként jellemzi, hanem valamiféle közösségi életgyakorlatként. Az egész kérdés antropológiai hátterét abban látja, hogy az ember életösztone alapvetően megváltozott az állatvilághoz képest. Az emberré válás lényegi mozzanatának a halottak eltemetését tartja. Az áldozati ajándékok, a halottak mellé helyezett tárgyak valahogyan az élet folytonosságát hivatottak szavatolni. Az embernek az élettel és halállal kapcsolatos viselkedése tehát egyértelműen elüt a más természeti létezők világától.

Gadamer a praxis mellett a teória antik görög jelentésének azt a sajátos értelmét hangsúlyozza, amelynek lényege a 'valaminek szentelt élet' (Weggegeben-Sein), mármint olyan dolognak szentelt élet, amely – szemben más javakkal – attól éppen nem lesz kevesebb, hogy többen vesznek részt benne, hanem inkább növekedik.<sup>32</sup> Tulajdonképpen a teóriának ebből a közösségi mozzanatából születik meg a gyakorlati ész fogalma is Gadamer értelmezésében. Emellett a szabadság pozitív értelmét is az egyénnek a közösségben, a közösséggel való azonosulásában látja. Napjainkra viszont sokkal inkább a szükségleteknek való alárendelődés s ezzel együtt az identitás elvesztése a jellemző.<sup>33</sup>

A praxis karakterisztikus formáját végül is úgy összegzi Gadamer, hogy az a közös ügyek közös meghatározása a tevékenység által. A gyakorlat társadalmi értelemben nem csupán valamiféle absztrakt normatudaton alapul, hanem az adott közösség hagyományai, konvenciói által konkrétan motivált. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza,

<sup>32</sup> Lásd GADAMER, *Was ist Praxis?* 221.

<sup>33</sup> Lásd *uo.*, 228.

hogy az adott társadalmi feltételektől függés nem jelentheti a morális szkepticizmus és a technikai manipuláció jogosságát.

A gyakran emlegetett ökológiai krízis veszélye kapcsán Gadamer az emberi lét fenyegettségének hangsúlyozása helyett inkább azt a reményét fejezi ki, hogy ez a helyzet egy újra felerősödő szolidaritástudatot alakíthat ki, a közös gondolkodás és megoldások keresését, a földön élő különböző emberek és embercsoportok együvé tartozásának érzését, a nyugati és keleti civilizációk kulturális örökségének valamiféle egymásra találását.

Mindezek fényében mi is akkor a gyakorlat, a praxis átfogó értelmében? A szolidaritás alapján való viselkedés és cselekvés – összegzi Gadamer.<sup>34</sup> Vagy másképpen szólva – Hérakleitoszt parafrázálva – a logosz mindenki számára közös, az emberek mégis úgy viselkednek, mintha mindenkinek csak privát, személyes esze lenne. Vajon így kell ennek maradnia?<sup>35</sup> – kérdezi Gadamer.

Visszatérve Gadamer egyetemfelfogásához, egy, a lipcsei egyetem 1946-os újraindítása alkalmából elmondott ünnepi beszédében<sup>36</sup> gondolatmenete oda fut ki, hogy milyennek kellene lennie a tudomány emberének, akiben a tudomány valóságos hatalom. Az első jellemző vonása a szellemi értelemben vett megszállottság, elmerülni tudás a vizsgálódás tárgyában, illetve föltétlen benne állás a dolgok világában. A második: a kutatás során törvényszerűen jelentkező kételkedés ellenére is a saját ítélet és föltétlen határozottság a felismert összefüggések megfogalmazásában. A harmadik: szerénység, abban az értelemben, hogy vegye észre lehetőségeinek határát és a megoldandó tudományos feladat nagyságát, s így képes lesz a társadalomban meghonosodott előítéletekkel szembeni belső szabadság elérésére. Ami még igazán érdekes, ahogyan mindhárom tulajdonság leírását afféle refrénnel zárja, amely a tudósok felelősségét kéri számon a náci rezsimmel kapcsolatban: „Ha lett volna a tárgyilagosságnak/határozottságnak/szerénységnek elég ereje a német tudomány minden képviselőjében, a nemzetiszocialista rezsimnek való megfelelés semmilyen kísértése nem jelentkezett volna.”<sup>37</sup>

### 3. Az egyetem szerepe és helyzete a jelenkor kihívásainak tükrében Jaspersnél és Gadamernél

Jaspers diagnózisa az egyetem jelenkori helyzetével 1923-ban, 1946-ban és 1961-ben – amikor ezzel a kérdéssel tanulmányaiban foglalkozott – egyaránt kritikus és lesújtó. A helyzet súlyosságának a szimptomáit a következőkben látja:<sup>38</sup> az egyetem eszméjének,

<sup>34</sup> *Uo.*, „Praxis ist Sich-Verhalten und Handeln in Solidarität”.

<sup>35</sup> *Uo.*

<sup>36</sup> GADAMER, *Über die Urprünglichkeit der Wissenschaft*, in: GW, Band 10, 287–295.

<sup>37</sup> *Uo.*, 293.

<sup>38</sup> Lásd JASPERS, *Az egyetem eszméje*, 182–184.

az egyedülálló közös szellemen belül összetartozás tudatának az elenyészése; az egyetem szakiskolák aggregátumává válik; a tudományok egysége mint eszmény és valóság folyamatosan gyengül; rendkívül megszorodnak az egyre speciálisabb szakok; a hallgatói tömegek az oktatás működését nehéz helyzetbe hozzák: „A diákok létszáma rendkívüli mértékben megnő, s ez gyöngíti a szolidáris közösségek lehetőségeit a tanulmányok folyamán. A hallgatókat elszakítja a professzorokról. Olyan rendet hoz létre, mely nivellál és megnehezíti a tananyagban való személyes előrehaladást. Az oktatás a tömegigényhez igazodik. [...] Az egészet tekintve tagadhatatlan a diákok és oktatók személyes nivójának bizonyos, több mint egy évszázada tartó, s az utóbbi fél évszázadban még gyorsabbá váló süllyedése.”<sup>39</sup> Ezekkel a problémákkal szemben a következő elterjedt magatartást látja az egyetemi emberek körében, meglehetősen sötét képet festve az uralkodó viszonyulásokról: „Sokan egyszerűen szkeptikusok, megtagadják az egyetem eszméjét, melyet saját életükben gyakorlatilag nem is valószínűsítanak meg – s ezért meg sem értenek. [...] Mások kétségbeesettek, tanácstalanul hagyják a dolgokat kényük-kedvük szerint alakulni.”<sup>40</sup> Meglehetősen keserűen beszél egy másfajta magatartásról is, amelyik halottnak tekinti az egyetem eszméjét: „Hagyjuk az illúziókat! Ne keressünk álmokat! Kovácsoljunk erényt a szükségből: teremtsük meg az új ember típusát, melyet jellemezzon a személytelenség, az átlagszerűség, a használhatóság és a funkcionalitás. [...] Anélkül, hogy sejtjenék – s hogy ez szándékuk lenne –, gondolataik a totális uralomban végződő gondolkodás összefüggésrendszerében állnak.”<sup>41</sup>

Ezzel a situációval szemben fogalmazza meg Jaspers az egyetem reformjával és újjászületésével kapcsolatos lehetőségeket és feladatokat. Mindenekelőtt két feladatot emel ki: először a szervezeti és technikai feltételek megteremtését; másodsor pedig azt, hogy az egyetem eszméje visszanyerje erejét.

Jaspers egyetemkoncepciójával összefüggésben még négy mozzanatot érdemes kiemelni. Először is a tudományos oktatással és a szakoktatással kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy a legjobb oktatás nem egy lezárt tudásanyag elsajátítására irányul, hanem a tudományos gondolkodásra való készség kibontakoztatására: „Így ugyanis lehetővé válik a további, az egész életen át tartó szellemi-tudományos képzés.”<sup>42</sup> Egy következő fontos feladatot a kutatás és oktatás folyamatában való együttműködésben látja. Egyfelől minden tudományos teljesítmény döntően egyéni, személyes emberi teljesítmény, másfelől ez lényegesen növekszik, ha többen dolgoznak együtt. Harmadszor azt emeli ki, hogy az egyetem princípiuma a szellemi arisztokratizmus. A szellemi arisztokrácia természetesen nem szociológiai értelemben vett arisztokráciát jelent, hanem szellemi

<sup>39</sup> *Uo.*, 183.

<sup>40</sup> *Uo.*, 184.

<sup>41</sup> *Uo.*

<sup>42</sup> *Uo.*, 219.

nemességet, amelyik éjjel és nappal a kutatása tárgyán gondolkodik, és ezen gyötri magát. A szellemi nemes és a szellemi szabadsággal nem rendelkező egyetemi ember között igen éles különbséget lát: „Az egyik a saját kockázatára halad a maga útján, az őt vezető belső hangnak engedelmessé, a másik külső irányítást, tantervet és munkamegbízást akar.”<sup>43</sup> Azt is hozzáteszi, hogy a diákoknak az egész népből kell jönniük az egyetemre azért, hogy szellemi nemessé művelődjenek. Negyedszer arra utalnék, hogy Jaspers az egyetem eszméjét mint nyugati eszmét fogja fel: az egyetem autonómiáját meg kell őrizni a nacionalista mozgalmakkal és kihívásokkal szemben. Egyedül a szellemi teremtés révén szolgálja az egyetem a nemzetet és az emberiséget.

Gadamer az egyetem jelenlegi helyzetét és az új társadalmi kihívásokat a már említett, Jaspers *Az egyetem eszméjéhez* kapcsolódó tanulmányában (*Idee der Universität – gestern, heute, morgen*) vázolja. Jaspershez hasonlóan bírálja a kutatás és az oktatás üzemzerűségét és az egyetem átalakulását tömegegyetemmé. Ebből a szituációból kiindulva háromszoros elidegenedésről beszél, amely az oktatók és hallgatók közösségét, valamint a társadalmi helyzetüket sújtja. Először is alig-alig van közvetlen kapcsolat a tanárok és a diákok között, mivel túl sok hallgató és túl kevés professzor van az egyetemeken. A második probléma, hogy a tudományok és a szakok szétaprózódása miatt mintegy a tudományok, illetve fakultások is elidegenedtek egymástól, az egyetemi képzés „üzemzerű” működése nyomán az egyes szakok, illetve részdiszciplínák „alig tudnak egymásról, minden partikuláris marad”.<sup>44</sup> Az elidegenedés harmadik tényezőjének fejtegetésénél Gadamer Humboldtra utal vissza, aki az egyetemi tanulmányok tulajdonképpeni feladatának az „eszme jegyében való életet” (*Leben in Ideen*) tartotta. Tehát az egyetemi diákságnak nem egyszerűen az a feladata, hogy részt vegyen előadásokon, teljesítse a vizsgákat, konkrét feladatokat oldjon meg, hanem hogy szenvedélyesen törekedjen egy átfogó tudás megszerzésére. A mai társadalmi szituációban, amikor a konkrét célorientált eredményesség a döntő elvárás, éppen ezt a legnehezebb megvalósítani. Ugyanakkor Gadamer nem egyszerűen borong a kialakult helyzeten, hanem a lehetséges megoldás perspektíváját villantja fel. Egyfelől leszögezi, hogy illuzórikus valamiféle garantált akadémiai szabadságot elvárni, inkább a megváltozott kihívásokhoz alkalmazkodva kell ennek az új legitimitációját megteremteni. A kutatás és tanítás új, szabad tereit kell megtalálni új kérdések felvetésével, hogy ezáltal lehetővé váljon a kutatás és tanítás során egyfajta „új szolidaritás” létrehozása: „Emberi életünknek voltaképpen az a feladata, hogy szabad tereket találjunk, és szabad tereken mozogva tanulhassunk.”<sup>45</sup>

<sup>43</sup> *Uo.*, 245.

<sup>44</sup> GADAMER, *Idee der Universität – gestern, heute, morgen*, 12.

<sup>45</sup> *Uo.*, 22.: „Das ist die Aufgabe unseres menschlichen Lebens überhaupt, Freiräume zu finden und sich in Freiräumen bewegen zu lernen.” (Saját ford.)

Összegzésül azt állapíthatjuk meg, hogy lényegi hasonlóságokat láthatunk az egyetem eszméjének a jelenkor kihívásainak tükrében történő felfogásával kapcsolatban Gadamer-nél és Jaspersnél. Ezeket talán Gadamer következő mondatai fejezik ki a legjobban: „A diákból tanár lesz, és a tanár hatásából új tanítás lesz, egy megtörténő univerzum, ami bizonyosan több, mint valami tudott, több, mint valami megtanulható, inkább olyan valami, amelyben velünk valami megtörténik. Úgy gondolom, ez a kis akadémiai univerzum mégiscsak egyike marad a ritka előretételeknek az emberiség nagy univerzumára, amelyet meg kell tanulnunk, hogy egymással új szolidaritást építsünk ki.”<sup>46</sup>

---

<sup>46</sup> *Uo.*, „Aus Schülern werden Lehrer und aus der Wirkung der Lehrer wird neue Lehre, ein geschehendes Universum, das gewiß mehr als ein gewußtes, mehr als ein erlernbares, aber etwas, in dem etwas mit uns geschieht. Ich meine, dieses kleine akademische Universum bleibt immer noch einer der wenigen Vorblicke auf das große Universum der Menschheit, die lernen muß, miteinander neue Solidaritäten aufzubauen.” (Saját ford.)